

SANAT İDEOLOJİ POLİTİKA İLİŞKİLERİ

Çağatay AKENGİN¹

ÖZET

Bu yazıda devlet-sanat, iktidar-sanat, ideoloji-sanat ilişkilerinde yer tutan olumlu ve olumsuz etkileşimler irdelenmiştir. Ayrıca sanatı himaye eden mesenler ve devlet otoritesi karşısında sanatçının ne derece dirençli olabileceği ele alınmıştır. Bu ilişkilerin sanata kazandırdıkları ve kaybettirdikleri irdelenmiştir. Toplumun kültür düzeyi ve gelişmişliği ile sanatın bağımsızlığı arasında yakın bir ilişki bulunduğu tezine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, ideoloji, politika, himaye.

¹ Öğr. Gör. Dr.; Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, cagatayakengin@gazi.edu.tr

RELATIONSHIP BETWEEN ART, IDEOLOGY AND POLITICS

ABSTRACT

In this study the positive and negative effects in state-art, ruling party-art, ideology-art relationships are addressed. The protectors of art, how resilient an artist can be in the face of state authorities are deal with. It tries to analyze the winnings and loses of these relationships. The thesis of the close relationship between the cultural level, its development level in societies and the artistic independence has been included.

Keywords: Art, ideology, politics, custody.

Giriş

Sanatçının bağımsızlığı konusu, yüzyıllardır süre gelen düşünce hareketlerinin gündeminde olmuştur. Sanat sanat için mi toplum için midir tartışmaları da böyledir. Hâlen de tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Soyut bir bağımsızlık, soyut bir toplumculuk yönünden bakılırsa itiraz etmeyi gerektiren bir nokta olmayabilir. Ancak hayatın gerçekliği içerisinde bu yaklaşımları irdeleyecek olursak, ne kadar bağımsızlık, ne kadar toplumculuk, ne tür bir faydacılık soruları ile karşılaşmak kaçınılmaz olur.

Sanatın seyir defterinde Rönesans önemli bir dönüm noktasıdır. Rönesans'ı tetikleyen etkenlere bakıldığında, sanatçıları koruyan “mesen”ler de ya aristokratlardan, ya hanedanlardan bazen de feodallerden çıkar. Sanatçıyı destekleyen bu tür şahsiyetlerin hangisi, desteklenen sanatçı tarafından eleştirilmeye izin verebilirdi? Hatta kendilerinin sanatçıları tarafından pohpohlanmaları gibi beklentileri olmadığı söylenebilir mi? İnsan doğası yönünden ele aldığımızda bu sorulara olumlu cevap vermek biraz zor görünüyor.

İktidarın, ideolojinin kitlelere öğretilmesini ve benimsetilmesini amaçlayan propagandalarının sanat eseri yoluyla yapılması ilk olarak Antik Yunanla başlamıştır. Ancak sanatın ideolojiye ilişkin bir inanç oluşturma işlevi yüklemesine hemen her toplumda rastlanır. Chevalier Jaucourt'un ansiklopedisinde ‘rejim’ maddesinde şu ifadeler yer almıştır: “Her dönemde, iktidarı ellerinde tutanlar, insanlarda doğru hisler uyandırmak için resim ve heykellerden faydalanmışlardır” (Burke 2003:65).

Kendimizden örnekleme yoluna gidersek, hemen aklımıza, padişahların ve diğer devlet adamlarının ressamalara, nakkaşlara, şairlere, müzikçilere, hattatlara “ihsanlarda bulunmuş” olmaları gelir. Bu “ihsan”larda bulunan padişah ve diğer devlet adamlarından hangileri kendilerinin o sanatçıları tarafından olumsuz eleştirilmeye açık oldukları söylenebilir? Gerek “mesen”lerin, gerek devlet adamlarının sanatçıları desteklemiş olmaları, sanatın aleyhine mi olmuş, yoksa gelişmesine mi yaramıştır? Sanat tarihinin bu soruya verdiği cevap Rönesans örneğinde olduğu gibi müspettir. Yani kazanan sanat olmuştur.

Nazi iktidarıyla sanat kurumları Nazi ideolojisi doğrultusunda kullanılan araçlar konumuna indirgenmiştir. Bu kurum ve kuruluşların çalışmalarına Nazi propagandasına katkı sağladıkları ölçüde izin verilmiş, bazı durumlarda ödemeler yüksek tutulmuştur. Yüksek ırktan olmayan sanatçılar, karşıt siyasilerle birlikte bir gecede işlerinden olmuşlardır. Nazi devletine zararlı unsurların temizlenmesinden sonra sanat kurumları izlemeye alınmıştır (Konur, 2001).

Musolini İtalyasında da benzer durum söz konusu olmuştur. Musolini her fırsatta sanatın ve sanatçının öneminden bahseder. Devlet bütçesinden ayrılan ödenekler sayesinde opera, tiyatro ve senfonik müzik doğrudan doğruya halka ulaşıyordu ancak bu politik yapıda sanat bir örtü olarak kullanılıyordu (Konur, 2001).

Yakın geçmişten bir örnek verecek olursak, Sovyetler Birliği'ndeki sanatçı- ideoloji ilişkisi düşünülebilir. Sovyetler Birliği'nin resmi ideolojisi olan "Marksizme" eleştirel gözle bakan hangi sanatçıyı sistemin desteklemiş olduğu söylenebilir? Ama kurduğu ideolojik sistemi desteklemeleri, güttüğü politikalara hizmet etmeleri için sanatçıyı ve sanatı destekleyen Sovyet sisteminin bu kararı da kendi lehine sonuçlar vermiştir. O halde bu örneklerden hareketle diyebiliriz ki, soyut anlamıyla sanatta bağımsızlık ne kadar ideal olsa ne kadar savunulursa da somut dünyada birebir karşılık bulamıyor. Yeni bir dünya kurma fikrinden hareket eden Stalin döneminde ise sanat, devlet propagandasını toplumda yaygınlaştırma biçimine dönüştürülmüş, sanatın bu yeni işlevini yerine getirmesinin temelleri "toplumcu gerçekçilik" anlayışıyla ortaya konulmuştur (Ersel, 2006). 1932 yılından itibaren Stalin rejimi, "toplumcu gerçekçilik" doğrultusunda tüm sanat dalları üzerinde baskı kurmaya başlamış ve zamanla teröre dönüşmüştür. 1936 sonrasında birçok sanatçının Sibiry'a sürülmesine veya öldürülmesine yol açmıştır. Çünkü yaratıcılık Stalin'in çizdiği çerçevede içinde olmalıydı (Ersel, 2006).

Cengiz Aytmatov Sovyetler Birliği bünyesinden doğmuş, dünya çapında bir romancı olarak ün yapmıştır. Ancak bu durum, Sosyalist Sovyet ideolojisinden baskı görmediği anlamına gelmiyor. Aytmatov'un "Gün Uzar Yüzyıl Olur" romanı o rejimin ayakta olduğu yıllarda yazılmış ve yayınlanmıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Cengiz Aytmatov

imzasıyla yayınlanan “Cengiz Han’a Küsen Bulut” romanının aslında yukarıda adı geçen eserin bir bölümü olduğunu yazarın açıklamalarından öğreniriz. “Cengiz Han’a Küsen Bulut” ta işlenen sevgi temasıdır. Özetle, Cengiz Han askerlerine aşkı yasaklamıştır. Fakat bir subay çok sevdiği bir kadını, askeri bir kıyafetle yanına almıştır. Ama yakalanırlar. Cengiz Han ikisini de öldürtür. Efsaneye göre o zamana kadar Cengiz Han’ın başı üzerinde hep dolaşan bir bulut, bu olaydan sonra O’nu terk eder. İşte Aytmatov bu olayı anlatmakla o zamanki rejime bir mesaj vermek ister. Fakat eserin yayınlanmasının engelleneceği kaygısıyla o bölümü çıkarmış, rejim yıkıldıktan sonra bağımsız bir roman gibi o bölümü “Cengiz Han’a Küsen Bulut” u yayınlamıştır. Totaliter bir rejimin sanat üzerindeki baskısının tipik bir örneğidir. Marksist ideolojiye gönül veren Nazım Hikmet de Stalin döneminde Sovyetler Birliğine kaçmış, ancak Stalin’in baskılarını bir gölge gibi hep peşinde hissetmiştir. Sonuçta Stalin’in ölümünün ardından: *“Taştandı, tunçtandı, alçıdandı, kâatdandı iki santimden yedi metreye kadar, Taştan, tunçtan, alçıdan ve kâattan çizmeleri dibindeydik şehrin bütün meydanlarında”* dizeleriyle başlayan şiiriyle baskısı altında yaşadığı rejimin sembolünü ancak O’nun ölümünden sonra karikatürize imkânını bulmuştur. Hayatla ilgili kararları kişinin kendi yerine başka birinin vermesi insanın tabiatına aykırı olduğundan, totaliter toplum mecburen zora dayalıdır (Boaz 2006:52). Devlet müdahalesi ve desteği ile sanatsal özgürlükler arasında negatif bir ilişki mevcuttur (Kovancılar ve Kahrıman 2007:32).

Sanatçının hayatını sürdürebilmesi için desteklenmeye ihtiyacı vardır. Aksi halde sanatını geliştiremez, sürdüremez. Hiçbir destek de sistemler ve kişiler tarafından, kayıtsız şartsız, bir yarar beklemezsizin sunulmaz. Ama bu beklentiler bazen örtülü bir şekildedir, bazen de açıkçadır. Beklentilere cevap vermek zorunluluğunda olmayan bir sanatçı kimliğinin oluşması içinse, o sanatçının doğrudan doğruya özel imkânlarla donanmış olması gerekir. O halde asıl sorun, sanatçının özel imkânlarla donanmasına yani bir bakıma zenginleşmesine imkân verecek bir mekanizmanın oluşmasıdır. Bu mekanizmayı bazen toplumsal algı, bazen de bağımsız destek kanalları oluşturabilir. Kontrolsüz destek bekleyen sanatçılar, organize güç olarak devletin esas mahiyetini anlamamaktadır. Komünist de demokrat da olsa, her devlet siyasi ve zorlayıcı güçleri bünyesinde barındırır. Devlet kaynakları ve güçleri kontrolü elinde tutan gücün çıkarlarına hizmet etmek ve devleti

tehdit eden şeylerle meşgul olmak üzere kullanılmaya meyillidir (Borger 2006:65).

Kendisinin bir güç olduğu, insanlığın temel gerçekleriyle meşgul olduğundan /ya da olması gerektiğinden dolayı) sanat devletten ayrı tutulmalıdır. İnsanlar ve kurumlar onaylamayabilecekleri sanat faaliyetlerine para yardımı yapmak için zorlanmamalı, sanatçılar da yapıtlarını devlet standartlarına uydurmak için zorlamamalıdır (Boaz 2006:52-53).

Totaliter rejimlerde sanat, devlet ideolojisinin bir aracı olarak çok önem verilen bir alandır ve genellikle rejimin sanattan anlayan bir yöneticisi sanatı ve sanatçıları "hizaya" sokar. Totaliter Rejimler Stalin ve Nazizm döneminde başta edebiyat olmak üzere, kamuoyunun aklını ve fikrini oluşturabilecek tüm sanat alanlarına sıkı bir kontrol getirdiler.

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, ülkenin gelişimini ekonomik, sosyal ve kültürel olarak bir bütün halinde görüyordu. Sorunların hepsini öncelikli olarak görmüş, sanatın toplum üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulmuştur. Onuncu Yıl Nutku'nda buna özel vurgu yaptığı görülür.

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğundan itibaren plastik sanatları desteklemeliydi. Ancak bu devlet, Batıcı ve milliyetçiydi. Ziya Gökalp'in bazı düşüncelerini iyice keskinleştiren Atatürk'ün milli kültür anlayışı, milli ruhun araştırılmasına ve milli bilincin yaratılmasına dayanmaktaydı. Bu doğrultuda sanatçılardan yeni bir inkılâp sanatı yaratması bekleniyordu. Sanatçılardan ulusal konuları, bağımsızlık sonrasında duyulan gururu ve inkılâpların yaratmaya çalıştığı yeni ruhu, heyecan ve coşku dolu bir hava içinde işlemeleri isteniyordu (İskender 1983:1746). Yakup Kadri (1932:29) 1932 yılında Kadro dergisinde şöyle yazmıştı: "Türk cemiyeti, Türk inkılâbının ortaya attığı prensiplere göre şekillenmedikçe, yeni milli hayatın üslubu bu prensiplere intibak etmedikçe verimli, sıhhatli, orijinal bir sanat ve edebiyat hareketinin doğuşuna intizar beyhudedir". Ali Sami Boyar (Sami 1933:305) da "İnkılâp Türkiye'si yeni ve milli sanatını kendi duygusundan, kendi ruhundan çıkaracaktır" diyordu.

1937 yılında İstanbul'da Atatürk'ün emriyle ilk Devlet Resim ve Heykel Müzesi açıldı. 1938'de sanatçılar memleket gezilerine başladı.

1939'da devletin himayesinde memleketin tüm sanat birliklerini ve bağımsız sanatçıları aynı çatı altında toplayan Devlet Resim ve Heykel Sergileri düzenlenmeye başlandı. Sanat eserleri satın alınıp devlet dairelerine asıldı, ödüller verildi, yarışmalar düzenlendi, ülkenin her yanına anıtlar ve Atatürk büstleri dikildi. Sergiler devlet adamlarından büyük ilgi görüyordu. Birinci ve ikinci sergiyi başbakan Dr. Refik Saydam, üçüncüsünü Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel açmıştı (Duben 2007:251).

Ulusal resmin inşasında izlenecek yolun, geleneksel sanatlarla, modern sanatın sentezinden geçmesi gerektiğine dayanan bu görüşe büyük rağbet olur. Şekip Tuna, Hilmi Ziya Ülker, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mazhar Şevket İbşiroğlu, Arif Kaptan, Sabahattin Eyüboğlu, Zahir Güvemli, Nurullah Berk, Bedri Rahmi Eyüboğlu ve daha birçok sanatçı, düşünür, sosyolog ve sanat tarihçisi ulusal kültür oluşumuna yapıtlarıyla ve yazılarıyla destek vererek ulusal sanatın oluşması için geleneksel sanatın Batı'dan alınan tekniklerle yeniden yorumlanması ve bir senteze gidilmesi yönünde fikir beyan ederler (Işık 2007:9).

Sonuç

Dünya tarihine bakıldığında, devletler meydana gelmeden de sanat vardı. Sanat her zaman var olacak ve gelişmeye devam edecektir. Ancak devlet olgusu da bir insanlık gerçeğidir. Doğrudan doğruya varlığı da ister istemez sanatı etkiler. Burada kritik durum, sanatı etkilemenin dışında, devletin sanatı ipotek altına alma eğilimine kaymasıdır. Devlet sanatçılara bir dünya görüşü dayatmak yerine, farklı dünya görüşlerine özgürlük alanı açmayı tercih ederse buradan sanat adına bir zenginlik oluşur. Bir hususun altını tekrar çizmek gerek. Bu yazıda söz konusu etmeye çalıştığımız hususların hayata geçebilmesi her şeyden önce toplumun kültürel seviyesi ile ilgilidir. Devlet bu seviyeyi geliştirmeyi ve yükseltmeyi öncelikler arasında görürse onun böylesi bir katkısına sanat çevrelerinden herhangi bir itiraz gelmez.

KAYNAKÇA

- Boaz, David (2006) Sanatın ve Devletin Birbirinden Ayrılması, Yıl:11, Sayı:41-42, Kış-Bahar, Ankara.
- Borger, Mevin D. (2006) Sanatı Kim Desteklemeli?, Liberal Düşünce, Yıl:11, Sayı:41-42, Kış-Bahar, Ankara.
- Boyar, A.S. (1938). Türk İnkılâbının Beklediği Sanat, Ülkü Halkevleri mecmuası, 10, ikinci teşrin, c.2.
- Burke, P. (2003). Tarihin Görgü Tanıkları. (Çev. Z. Yelçe), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Duben, İ. (2007). Türk Resim ve Heykel Eleştirisi (1880-1950), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ERSEL, Hasan (2006). "Stalin Döneminde Sovyetler Birliğinde Bestecilik". Referans Gazetesi. Analiz. 23-09-2009 http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_
- Işık, V. (2007). Türk Resminde 1930-1970 Tarihlerinde Yapılan Sanat Tartışmaları ve Tartışmaların Odağındaki Sanatçı: Bedri Rahmi Eyüboğlu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- İskender, K. (1983). Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si'nde Resim, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (C.6). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kadri, Y. (1932). Edebiyat Buhranına Dair, Kadro, 8 Ağustos.
- Konur, Tahsin (2001). Devlet-Tiyatro İlişkisi: Geçmişten Günümüze Örneklerle Devlet-Tiyatro İlişkisinde Belli Başlı Sistemler. Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kovancılar, B., Kahrıman, H. (2007). Devlet-Sanat İlişkisi: Sanat Desteklerinin Dayandığı Argümanlar. Finas Politik ve Ekonomik Yorumlar dergisi, c:44, s.513.